

KONTRASTO FIGŪRŲ GALIA ROLANDO PAVILIONIO KALBOSE

Skiriama 70-osioms parlamentaro gimimo metinėms

PROF. HABIL. DR. REGINA KOŽENIAUSKIENĖ

*Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas
Vilnius University Faculty of Philology
Universiteto 5, LT-2734 Vilnius
El. paštas Regina.Kozeniauskiene@flf.vu.lt*

Santrauka

Straipsnyje analizuojamos Rolando Pavilionio kalbos (pasakytos ir parašytos 2000–2006 m. laikotarpiu) peržengus, jo žodžiais, per amžinybės paženklinto Vilniaus universiteto slenkstį į visai kitą – žemišką politinio gyvenimo – erdvę, kurios nesutaikomas kritikas jis buvo iki tolei. Dėmesys sutelktas į vieną svarbų retorinį aspektą – kontrastą, kuris yra nuolatinė intelektualaus oratoriaus gyvenimo būseną, mąstymo pagrindas ir kalbėjimo būdas. Pirmą kartą aptariamas išskirtinis R. Pavilionio gebėjimas pasinaudoti visa apimančiomis retorinėmis kontrasto figūromis – antiteze, oksimoronu, paradoksu, antimetabole, antifraze, padėjusiomis jam pasiekti užsibrėžtų tikslų. Parodomas didelis šių figūrų psichologinis poveikis klausytojams. R. Pavilionio, lyderio iš prigimties, mintys, išsakytos nesuderinamais ir kartu paradoksaliai suderinamais žodžiais ir pasakymais, įsirežia į klausytojų atmintį, verčia mąstyti, paryškina emocinį aptariamų dalykų santykį, patraukia paskui save tiesos ir naujumo link, įtikina ir įteigia, nes turi retorinio argumentavimo galią.

Reikšminiai žodžiai: Rolandas Pavilionis; retorinės kontrasto figūros; antitezė; oksimoronas; paradoksas; antimetabolė; antifrazė.

Įvadas

Parlamentaro¹ Rolando Pavilionio, pagal išsilavinimą filologo ir kalbos filosofo, skiriamasis kalbų bruožas – aforistinis kalbėjimas, paremtas aštriai konfliktišku mąstymu, turtingu antonimų žodynu. Priešingo semantinio turinio leksinės reikšmės, nesuderinamos reiškinių ypatybės, konkuruojantys pozicijos / opozicijos požiūriai – oratoriaus kalbų savastis.

„Įprasta sakyti, jog kartais iš toliau geriau matyti nei iš arčiau. Nežinau, kiek fizikinės tiesos yra tokia pasakyme, bet psichologinė ir filosofinė tokio pasakymo tiesa – akivaizdi. O jos pagrindą sudaro kontrastas, iš kurio kyla visos prasmės.“² Ir iš tiesų kontrastas – vienas iš svarbiausių išlavinto proto asmenybės retorinio minčių pagrindimo ir kartu psichologinio klausytojų poveikio principų. Jo efektas tas, kad jei oratorius du dalykus ar reiškinius ar to reiškinių dvi puses parodo kaip kontrarines ar kontradikcines, klausytojai net nevalingai visada bus linkę padidinti jų skirtumą ir palaikyti tik vieną pusę. „Antoniminė reiškinių charakteristika – kūrybinis procesas. Juoda spalva, padėta prie baltos, pabrėžia šios baltumą, kreiva linija, nubrėžta greta tiesios, pabrėžia šios tiesumą. Lygiai taip pagal savo semantinio turinio kontrastą priešpriešiais statomi žodžiai daikto, asmens ar jų ypatybės charakteristiką daro išpūdingesnę, dalyko esmės perteikimą – įtaigesnį.“³

¹ Rolandas Pavilionis – 2000–2004 m. Lietuvos Respublikos Seimo narys, 2000–2004 m. Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas, Europos reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas, Lietuvos ir Prancūzijos tarpparlamentinių ryšių grupės vadovas. 2004 m. išrinktas į Europos Parlamentą. Mirė 2006 m., būdamas Europos Parlamento nariu.

² Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/221-rolandas-pavilionis-nunykti-ar-atgimti>.

³ Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika*. D. 2. Vilnius: Mintis, 1975, p. 229.

Žinomų oratorių kalbos kaip tik ir rodo, kaip kontrasto priemonėmis efektingai pasveriami ir įvertinami konkuruojantys požiūriai, kaip atkreipiamas klausytojų dėmesys ir kaip įtikinami jų protai ir patraukiamos širdys. Pasaulinio garso politikas oratorius Winstonas Churchillis, apie kurį sakoma, kad jis „mobilizavo anglų kalbą ir pasiuntė ją į savo mūšį“⁴, žinojo, kad priešingybės traukia viena kitą. Jis suradęs formulę *CREAM* (*Contrast – Rhyme – Echo – Alliteration – Metaphor*) įsimenamiems posakiams kurti. Šioje formulėje kontrastas neginčijamai įrašytas į pirmą vietą. Ir iš tiesų, kontrastas jo išpūdinguose ir išmintinguose posakiuose toks ryškus, kad įsirežia į klausytojų atmintį: „Į pralaimėjimą galima atsakyti tik vienu vieninteliu būdu – pergale.“⁵ Kontrastas buvo mėgstamas ir kitų žymiųjų oratorių metodas. „Geriausias būdas užtikrinti taiką – ruoštis karui“⁶, – taip mėgo gretinti antonimus Alexanderis Hamiltonas. „Klauskite ne ką jūsų šalis gali duoti jums – o ką jūs galite duoti savo šaliai“, – turbūt dažniausiai kartojama visų šalių lyderių antimetabolė, pasakyta Amerikos Prezidento Johno Kennedy. „Kalbėti apie demokratiją, kovoti už demokratiją gali būti tiktai per vėlu, bet niekada ne per anksti“, – tautos atmintin įsirežusia antiteze įspėjo Lietuvos Prezidentas Kazys Grinius.

Kontrastas yra visuotinai užvaldęs ir parlamentaro R. Pavilionio mąstymą, mintis ir jo kalbų raišką:

Būti ar tapti, prisitaikyti, susitaikyti ar priešintis ir kurti, atsispirti absurdui ir jį įveikti, eiti iš paskos ar priekyje, būti vedamam ar pačiam vesti? (PA, p. 14);

Tuo nelemtu „mentalitetu“ pateisinti ir savo klaidas, nesugebėjimą kurti, vienyti, stiprinti, o ne griauti, skaldyti ir silpninti (PA, II, p. 97–98);

Į savo gyvenimą žmogus turėtų žiūrėti kaip į labai rimtą eksperimentą, kuriame yra daug rizikos bei pagundų: tarp moralės ir pinigų, tarp lengvos karjeros ir ištikimybės principams (PA, II, p. 95);

⁴ Humes, J. C. *Čerčilio iškalba, Linkolno tvirtybė: geriausių oratorių sėkmės paslaptys*. Vilnius: Vaga, 2006, p. 150.

⁵ *Ten pat*, p. 151.

⁶ *Ten pat*, p. 152.

Kad tauta turėtų savo nuomonę. Kad būtų Tauta. Ne avių banda (PA, II, p. 394).

Kaip matyti iš cituojamų ištraukų, jo kalbose, be kontrastą kuriančių tikrųjų antonimų, tokių kaip tiesa / melas, šviesa / tamsa (*Šviesos ir tamsos kaita man buvo ir jau, matyt, išliks esminė. Nieko daugiau turbūt nėra – bent šiame, o gal ir kituose pasauliuose*⁷), dažni ir kontekstiniai antonimai (pavyzdžiui, moralė / pinigai; lengva karjera / ištikimybė principams; susitaikyti / kurti; tauta / avių banda), turintys aiškia prielaidą tik tam tikroje situacijoje.

Apie R. Pavilionį, kaip oratorių parlamentarą, nėra rašyta. Viename Nijolės Keršytės straipsnyje kalbama apie ankstesnį laikotarpį – jo, kaip Vilniaus universiteo rektoriaus, retoriką, apie jo pažiūrų ir raiškos skirtynes nuo kitų rektorių (R. Pavilionis, ką tik paskelbus Nepriklausomybę, pakeitė ilgametį rektorių matematiką Joną Kubilių ir išbuvo dvi kadencijas, po jo Universiteto vairą perėmė biochemikas Benediktas Juodka). Oratorius R. Pavilionis, N. Keršytės nuomone, nuo minėtų Universiteto vadovų pirmiausia skiriasi humanitariniu filologiniu išsilavinimu ir, kas mūsų temai svarbu, ryškiu kovingumu, polemiskumu, mėgstamomis dualistinėmis priešpriešomis: „idealas (svajonė) / tikrovė; tiesa (tikrumas, gyvenimas) / melas (netikrumas, dogma); nauja / sena“⁸. Taigi ir ankstesniuojų, rektoriavimo, laikotarpiu R. Pavilionis išskyla kaip polemisko mąstymo asmenybė, nepailstantis „revoliucionierius, naujumo, permainų pranašas“, nevengiantis net „militaristinių“ gaidų. Autorė pastebi, kad ypač ryškiai tai matyti pereinamuoju laikotarpiu (tai įveda į mūsų temą): „Vis didesnis viso gyvenimo politizavimas akivaizdžiai paveikia ir rektoriaus kalbas: laikui bėgant jos virsta atvirai kovingu politiniu diskursu. Rektorius akademinę tribūną išnaudoja netgi savotiškai rinkiminei propagandai, kreipdamasis ne tiek į akademinę bendruomenę, kiek visų pirma į visus Lietuvos piliečius, į būsimus rinkėjus. Kairuoliškas liberalizmas Pavilionio kalbose

⁷ Pavilionis, R. *Tarp šviesos ir tamsos*. Vilnius: Tyto alba, 2000.

⁸ Keršytė, N. Rektorių retorika. *Naujasis Židinys – Aidai*. 2005, Nr. 9, p. 383–391.

atskiedžiamas populistinėmis ir net anarchistinėmis gaidomis. Universiteto santykis su politine šalies valdžia atsiskleidžia kaip atvirai konfliktiškas ir net priešiškas.⁹

„Kovinga politinė retorika „pozicijos – opozicijos“ ašyje turi būti gana pagrįsta, pateisinanti ne tik savo poziciją, bet ir siūlomas priemones tikslui pasiekti.“¹⁰ Kontrastingų žodžių ar žodžių junginių poros: jėga / silpnumas, teisingumas / neteisingumas, demokratija / nedemokratija, Vakarai / Rytai, R. Pavilionio politiniuose diskursuose¹¹ kaip tik ir įgauna tikrą galią, kai logiškai pagrindžiama sava nuomonė, siūloma alternatyva. Reikia pripažinti, kad rektoriaus R. Pavilionio kalbose nemaža biblijinių motyvų, alegorinio kalbėjimo, egzistencinių išvedžiojimų, minima alternatyva abstrakti, konkretumo nereikalaujama ir iš iškilmingų šventinių rugsėjo 1-osios kalbų. Žengęs iš akademinio pasaulio į viešą politinių kovų lauką, oratorius atsisakė ištęstų filosofinių svarstymų, kuriems politinėse kalbose trūktų įtikinimo. Tapęs parlamentaru, R. Pavilionis perėjo į visai kitą, grynai politinių, kalbų žanrą. Reaguodamas į kasdienes svarbias valstybės gyvenimo problemas, iškilusias aktualijas, oratorius paprastai siūlo išeitį, racionalią pasirinkimo programą:

Tokia programa būtų ne tik alternatyva Vyriausybės teiktai, tačiau jokių vilčių nebepaliekančiai, greičiau į nevirtį varančiai programai. Tokia programa būtų alternatyva tautos dvasios nunykimui. Alternatyva tamsai. Alternatyva mūsų dvasiniam išnykimui. Alternatyva, kuriai kitos alternatyvos nėra¹².

⁹ Ten pat.

¹⁰ Vaišnys, A. *Vieši Seimo ryšiai su visuomene*. Vilnius: VU leidykla, 2014, p. 209.

¹¹ Galima palyginti su sutampančiomis to paties laikotarpio Lietuvos ir Rusijos lyderių vartojamomis opozicijomis, žr. plačiau: Makarova, V. *Argumentavimo technika šiuolaikiniame rusų ir lietuvių politiniame diskurse (remiantis metiniais prezidentų kreipimais 2000–2007 m.)*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.

¹² Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/221-rolandas-pavilionis-nunykti-ar-atgimti>.

Pagrindinis ryškių kontrastų šaltinis – R. Pavilionio knyga „Prieš absurdą II“, išleista 2004 metais. Keletas citatų parinkta iš paskutiniųjų publikacijų spaudoje, kitų jo knygų, į kurias sudėtos jo kalbos iš Seimo tribūnos, taip pat to meto spausdinti parlamentaro pranešimai, interviu, pašnekesiai.

Straipsniu siekiama atskleisti didelį retorinių kontrasto figūrų psichologinį poveikį klausytojams. Tai gali būti aktualu jaunajai parlamentarų kartai. Vadovaujamosi aprašomuoju ir analitiniu metodais.

Antitezė – polemėnė dialektinio mąstymo figūra

Antitezė (iš gr. k. – sustatymas priešpriešiais) – svarbiausia kontrasto figūra, ja gretinami ir paryškunami skirtingi dalykai, priešingi reiškiniai arba vidinis to paties reiškinio prieštaravimas. Antitezės efektas gana didelis: „Šūvis garsiau nugriaudi tyloje, žiburėlis ryškesnis tamsoje.“¹³ Supriešinimas būdingas visoms kontrasto figūroms, kurios iš esmės yra antitezės atmainos. „Paralelizmas ir antitezė yra oratorių mėgstami kalbos išraiškumo būdai“¹⁴, – teigia stilistas Kazimieras Župerka. Grynoji antitezė – visada nesuderinamas paralelinis „priešingybių suporavimas kalboje dažnai siūlant kurią nors rinktis“¹⁵. R. Pavilionio kalbose tas priešybių suporavimas bekompromisis, ne tik kontrastingas, ryškus, bet ir simetriškas, ritmiškas.

Tol, kol žodžiai skirsis nuo darbų, tikrovė nuo kalbų. Tol, kol politika – sau, o gyvenimas – sau. Kol žodžiai bus gražūs, o gyvenimas – bjaurus (PA, II, p. 109).

Antitezinis kalbėjimas, rodantis oratoriaus proto aštrumą, klausytojus nuteikia kovingai. Būdamas maištinga asmenybė, R. Pavilionis yra sakęs, kad su juo galima ginčytis, jį kritikuoti, bet niekas neatims

¹³ Львов, М.Р. *Риторика. Культура речи*. Москва: Академия, 2002, p. 187.

¹⁴ Župerka, K. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012, p. 72.

¹⁵ Zarefsky, D. *Oratorystės menas: sėkmės strategijos*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 361.

iš jo, laisvo žmogaus, teisės tiesiai ir atvirai reikšti savo nuomonę (PA, II, p. 146). Parlamentaras apskritai yra pašauktas kalbėti, bet kuriomis sąlygomis jis neturįs tylėti, tuo labiau būti kieno nors tildomas, jis turįs gebėti įtikinti klausytojus savo pozicija, kad taip ar kitaip elgtis neverta, nes negarbinga, amoralu. *Mes neturime bijoti pasakyti tiesos, kad ir kokia skaudi ji būtų, pradedant aukščiausiais pareigūnais ir baigiant pačiais savimi* (PA, II, p. 126). Tą skaudžią, neleidžiančią snausti ir nurimti, tiesą R. Pavilionis išlieja kritiškai, dažniausiai intelektualėms antitezėmis – alegorinėmis, intertekstualiomis, dažnai su aluzijomis į Bibliją, į pasaulinės literatūros šaltinius:

„*Nauja politika*“: *jaunas vynas senuose vynmaišiuose* (PA, II, p. 108);

Nauja giesmė – senas choras (PA, II, p. 66);

Valstybės tikslai ar kreivi veidrodžiai (PA, II, p. 310);

Švietimas ir mokslas: prioritetų blizgesys ir skurdas (PA, II, p. 228).

Jeigu kalbos tekstas publikuojamas, paprastai antitezė iškeliamą į antraštę kaip pagrindinė mintis, kuri oratoriaus nepametama per visą kalbą, plėtojama, grindžiama pavyzdžiais, tikslinama, įrodinėjama ir baigiama tvirta išvada.

Džentelmenai ir chuliganai (PA, II, p. 58).

Nauja giesmė – senas choras (PA, II, p. 66).

Vaiko teisės ir neteisės (PA, II, p. 245).

Ginklai ar protas? (PA, II, p. 278).

Mokslo ir švietimo ilgalaikio finansavimo įstatymas: realybė ar utopija? (PA, II, p. 301).

Lietuva – maža didelių vilčių šalis (PA, II, p. 378).

Santara: iliuzija ar tikrovė? (PA, II, p. 518).

Ką iš tikrųjų reikia tobulinti: mokslo įstatymus ar požiūrį į mokslą? (PA, II, p. 524).

Viltis ir voratinklis (PA, II, p. 556).

Štai publikuojamos kalbos antraštė: „*Nauja politika*“: *jaunas vynas senuose vynmaišiuose* (PA, II, p. 108). Kalba baigiama taip:

Juk ne veltui pasakyta: niekas nesiuva lopo iš naujo milo ant palai-

kio drabužio. Antraip lopas atplėštų nuo jo gabalą ir skylė tik padidėtų. Taip pat juk niekas nepila jauno vyno į senus vynmaišius. Antraip vynas suplėšytų vynmaišius ir nueitų niekais ir vynas, ir vynmaišiai. Jaunam vynui – nauji vynmaišiai (PA, II, p. 114).

Prieiti prie tokios išvados padeda ir neiginių, būdingų antitezei, psichologinis poveikis klausytojams: *ne, nėra, niekas nesiuva, niekas nepila, nueitų niekais*, užgriūna klausytojų ausis, ir jų „psychika priešinasi ir abejoja girdėdama „ne“¹⁶, t. y. atstumia tuos neigiamus dalykus. Po antraštėje skelbtos antitezinės minties *jaunas vynas senuose vynmaišiuose*, po vaizdingos lopo analogijos, turinčios argumento galią, po neiginių lavinos išvada *jaunam vynui – nauji vynmaišiai* priimama be išlygų: tada klausytojai galutinai įtikinami, kad toji skelbiama „naujoji politika“ konfliktuoja su žodiniais pažadais, iš tiesų yra ta pati, senoji, todėl norint sulaukti esminių naujų pokyčių, reikia ne senų, o „naujų vynmaišių“.

Oksimorono ir paradokso kraštutinumų darna

Oksimoronas (iš gr. k. – aštriai bukas) yra viena iš antitezės rūšių, tačiau, kitaip negu antitezei, jam būdinga paradoksali priešybių darna, sujungimas to, kas, regis, nesujungiama: lot. *concors discordia seu discors concordia* – taikios nesantaikos arba netaikios santaikos¹⁷ vienvė. Oksimoronas – labai paveiki ir ekspresyvi leksinė semantinė figūra (tropas), dažniausiai dviejų antoniminių žodžių junginys, atspindintis emocinį oratoriaus nusiteikimą, keliantis didelę prieštaravimo įtampą

¹⁶ Chang, W.H., Park, J.J., Shim, S. W. (1998). *Effectiveness of negative political advertising*. 12. Prieiga per internetą: <http://www.scripps.ohiou.edu/wjmc/vol102/2-1a.HTM>.

¹⁷ Oksimorono sąvokos ištakos – antikos autoriai Manilijus, Horacijus, Ovidijus, kalbėję apie nedarnią pasaulio dermę, kai jungiasi priešingi elementai – vanduo su ugnimi, šiluma su drėgme. Ši teorija, kai vienoje širdyje susijungia priešingi jausmai, Lietuvoje išplėtotą XVII a. Sarbievijaus veikale „De acuto et arguto“ („Apie aštrų ir šmaikštų stilių“).

dėl paradoksalaus įspūdžio. R. Pavilionio kalbos dažnai turi oksimoronines antraštes:

Aukštuomenė – tai prastuomenė (PA, II, p. 137);

Aukštyn žemyn (PA, II, p. 144);

Balsai be balsų (PA, II, p. 393);

Ačiū, arba apie LAISVUS VERGUS (PA, II, p. 395).

Aiškiu loginiu prieštaravimu oksimoronui artimas ir paradoksas (iš gr. k. – netikėtas), tačiau skiriasi tuo, kad tai ne antoniminiu žodžių junginiu išreikštas tropas, kuriam būtina perkeltinė reikšmė, o nesuderinamos minties su darnia išvada baigtinis pasakymas. Paradoksas apibrėžiamas ne tik kaip retorinė, bet ir kaip loginė figūra, vadinamoji antinomija, kai galima įrodyti ir teiginio teisingumą, ir jo klaidingumą. Bet šiame straipsnyje kalbama apie retorinį paradoksą, pribloškiantį netikėtu pasakymu, pažadinantį naują mintį, pagyvinantį bendravimą su klausytojais. Nelauktas, keistas pasakymas, kurio nesitikėjo auditorija, visada atkreipia jos dėmesį. Paradoksu pasakoma tai, kas, atrodo, prieštarauja sveikam protui, logikai, visuotinai pripažintam požiūriui. „Nuostabą vis dėlto visada kelia tai, kas netelpa galvoje“¹⁸, ko nesigirdėjęs.

Kai tu esi, bet tavęs nebėra, nes nieko nebegali padaryti (Tarp šviesos ir tamsos, p. 37).

Ne tas praeivis, kuris praeina. Praeivis yra tas, pro kurį praeina (Tarp šviesos ir tamsos, p. 48).

Paradoksalią mintį oratorius aiškina, argumentuoja, pagrindžia gyvu pavyzdžiu, įtikina klausytojus, kad gyvenimas – ne logikos vadovėlis, kuriame teigiama, kad nė joks pasakymas negali vienu metu būti ir teisingas, ir melagingas: pavyzdžiui, aukštuomenė negali būti kartu ir prastuomenė. Logika nepripažįsta prieštaravimų dermės (kaip ir perkeltinių reikšmių), jos požiūriu (čia veikia du logikos dėsniai – prieštaravimo ir trečio negalimo dėsnis *tertium non datur*), tačiau gyvenimo

¹⁸ *Knygelė apie pakylėtumą kažkada Longinui priskirta*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 129.

praktika daug sudėtingesnė, jai netrūksta priešybių, netikėtų vingių, tarsi ir neįmanomų kraštutinumų.

Kitas kraštutinumas – kai politikai ir valdininkai suabsoliutina tvarką, ją iškelia aukščiau laisvės, ir galiausiai ta tvarka numarina pačią laisvę (PA, II, p. 80).

Bet jei jėga smaugsime tai, kas mums nepatinka, galiausiai mus pasmaugs tai, prieš ką patys kovojame (PA, II, p. 92).

Vidurinė klasė Lietuvoje yra ir jos nėra. Šis sluoksniu – svarbiausias intelektualiai, dvasinei ir net materialiai, ekonominei visuomenės raidai, jos reprodukcijai, tačiau realia ekonomine padėtimi visuomenėje net nepatenka į vidurinę klasę (PA, II, p. 332–333).

Vidurinė klasė Lietuvoje yra ir jos nėra, – oratorius plėtoja iškeltą paradoksalų mintį, aiškina ją ir galop pagrindžia. Du visai priešingi žodžiai ar frazės, išgirstos, galima sakyti, beveik vienu metu ir iš tų pačių lūpų, teikia didelį efektą, glumina, bet ir kelia klausimus, parengia klausytojus svarstymui, prieštaravimams, rimtiems pamąstymams. Juk niekas nepaneigs, kad ta visuomenės klasė, kuri, oratoriaus žodžiais, yra tikras Lietuvos „kultūrinis kapitalas“, ekonominės gerovės požiūriu atsidūrusi arčiausiai „liumpeno“. Tai kokia gi ji vidurinė klasė, nors oficialiai jai priklauso?

Ypač įtaigiai paradoksu sujungiami priešingi dalykai, kada kalbama alegoriškai, pasitelkiant analogijas:

Kuo labiau į dešinę jis vairą suka, tuo labiau į kairę laivelis pasisuka (PA, II, p. 102);

Per šermenis apraudami šioje ašarų pakalnėje jau pabuvę ir į geresnį pasaulį išėję, o lietuviškoje politikoje – vos į šį pasaulį atėję, tik užgimę – naujos partijos ir nauji politikai (PA II, p. 100);

Net laisvoje šalyse, pavyzdžiui, Amerikoje ir Lietuvoje, gali būti vergų. Nors oficialiai vergija panaikinta. Tačiau ir Amerikoje, ir Lietuvoje vergų, fizinių ir ypač dvasinių, išliko. Lietuvoje pastaraisiais laisvės ir nepriklausomybės metais jų net padaugėjo (PA II, p. 395).

Akademikui R. Pavilionui kelia sarkastišką nuostabą, kad švietimo

ir mokslo ministru paskiriamas politinis veikėjas, kuriam Lietuvoje nekeliami jokių mokslinės kompetencijos ar apskritai išsilavinimo, intelekto reikalavimų (PA II, p. 75), todėl gana įtikinamai ir neužmirštamai nuskaamba oratoriaus suformuluotas paradoksalus į antraštę iškeltas retorinis klausimas: *Kas geriau: mokslas be ministro ar ministras be mokslo?*

Ilgą laiką vadovavęs Vilniaus universitetui, po to Seime – Švietimo, mokslo ir kultūros komitetui, R. Pavilionis įžvalgiai pastebėjo nemaža paradoksų šiose jam įprastose, gerai pažįstamos gyvenimo srityse:

Kuo labiau buvo tolstama nuo mokslo, tuo primygtiniau buvo tvirtinamas mokslinis mūsų visuomenės mokslų pobūdis (PA, p. 36);

Net ir skurdi Valstybė privalo būti dosni Universitetui, kitaip ji niekada nebus turtinga (PA, p. 60);

Tai, kas šiandien Lietuvoje vadinama „inteligentais“, gali būti visai neinteligentiška. Ir atvirkščiai: tai, kas laikoma neinteligentiška, gali būti labai inteligentiška (PA II, p. 549);

Kuo mažiau politikai ir valdininkai kišosi į aukštojo mokslo reikalus, tuo efektyviau tvarkėsi pačios mokyklos (PA, II, p. 81).

Paradoksaliai kontrastingos mintys, oratoriaus išsakytos daugiau negu prieš dešimt metų, iškeliančios nesuderinamus dalykus, įtikina ir įteigia ir, regis, tampa dar aktualesnės.

Antimetabolė – aforizmų kūrimo šaltinis

Antimetabolė (iš gr. k. – pasikeitimas) – savita antitezės atmaina, retorinė figūra, kurios chiazmine kryžme (chiazmas nuo gr. raidės X (chi), kuri vizualiai atrodo kaip kryžmė) išdėstomi priešingi dalykai, reiškiniai, mintys. Chiazmo figūra paremta atvirkštiniu paralelizmu, dažnai sukryžiuojant tam tikra prasme lygiaverčius, vienasrūšius kalbos elementus: *Kokia kalba, tokia ir kultūra, kokia kultūra, tokia ir kalba*¹⁹; *Kalbame apie išreiškiamumo galimybę: ženklų – prasmėmis ir*

¹⁹ Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/LietKalba/R_Pavilionio.htm.

prasmų – ženklais (Prasmė ir tapatumas, 91). Kartais sukryžiuojami antoniminiai žodžiai, tačiau tarp jų nejučia prieštara: *Ar ne todėl gyvename ir mirštame. Mirštame ir gyvename. Gyvename, kad mirtume. Mirštame, kad gyventume* (Tarp šviesos ir tamsos, p. 71), o chiazmo atmainoje antimetabolėje atsiranda aiškus kontrastingumas ir dalykų supriešinimas: sukryžiavus tuos pačius žodžius, kartais kinta semantiniai santykiai, pasikeičia pati mintis, kaip jau minėtoje paradoksaliaje antraštėje: *Kas geriau: mokslas be ministro ar ministras be mokslo?*

Kiti antimetabolės pavyzdžiai:

Aš taip pat tvirtai tikiu: ne Rytas mus prikelia, bet mes prisikeliamo Rytui (PA, p. 16);

Moksliniame komunizme beliko tiek mokslo, kiek mokslu komunizmo (PA, p. 37);

Ne prognozę artinti prie tikrovės, bet tikrovę – prie prognozės (PA II, p. 60);

Laisvas žmogus nėra vergas. Vergas nėra laisvas žmogus (PA, II, p. 395).

„Sunkiausia sukurti tokį įsimintiną posakį, kuris giliausiai įsirėžia į atmintį. Tai padaroma „frazės apvertimo“ būdu“²⁰. Tokiu kryžmės, arba frazės apvertimo, metodu sukurtos R. Pavilionio antimetabolės tapusios aforizmais, veikiančiais klausytojų sąmonę ir jausmus, juos lengva įsiminti.

Antifrazė – ironijos ir sarkazmo ženklas

Skambūs žodžiai ne visuomet reiškia tokius pat skambius dalykus <...>. Įprasdami juos iškreiptai vartoti, patys po truputį iškrypstame ir tuomet ne mes valdome žodžius, o žodžiai valdo mus ir mūsų gyvenimus (PA II, p. 273).

Antifrazė (iš gr. k. – uždengimas) paremta vidine (pridengta) antiteze: skirtingai negu anksčiau minėtos kontrasto figūros, kuriose nesuderinamos ar suderinamos priešybės išdėstomos atvirai. Antifrazėje

²⁰ Humes, J.C. *Čerčilio iškalba, Linkolno tvirtybė*: geriausių oratorių sėkmės paslaptys. Vilnius: Vaga, 2006, p. 161.

pavartotas žodis ar žodžių junginys iš esmės kertasi su tikrove, nes yra priešingos reikšmės, bet tos priešingos reikšmės tekste nėra, ji neminima, net nepaženkinama kabutėmis, tik turima galvoje (mintyse, poetinėje):

Ir ypač – kuo daugiau, kuo daugiau! – muilo operų. Juk tai – tokia kultūra, tokia kultūra! Tokie Vakarai! Net galva svaigsta (PA II, p. 67);

Apie tai derėtų rašyti ne savaitgaliais, o kasdien. <...> Juk nieko vertesnio šiame gyvenime – nei Lietuvoje, nei pasaulyje – nėra ir negali būti (PA II, p. 251–252);

Koks ir vėl šaunus tas naujas pranešimas ir kokia žavi ta „naujoji politika“... Koks puikus stimulus dar labiau dirbti Tėvynei taip, kad tauta net nepajustų, nepastebėtų to darbo rezultatų... Ar ne džiugu mums visiems, pasirodo, jau ne pirmi metai patiriantiems šios naujosios politikos išganingus vaisius? (PA II, p. 110–111).

Tokiomis grynosiomis sarkastiškoms antifrazėms (*tokia kultūra... nieko vertesnio nėra ir negali būti... koks šaunus... kokia žavi... koks puikus stimulus... išganingi vaisiai...*) kalbama apie politikus, kurie skelbiasi vykdančys „naują politiką“ ir apipinantys ją gražiais epitetais, bet jai įgyvendinti nieko nedarantys, netgi besikratantys bet kokios atsakomybės už liūdną, varganą (tikrai ne palaimingą, ne džiugią, ne šaunią, ne žavią, ne išganingą) tikrovę.

Nemaža R. Pavilionio kalbose ir negrynujų antifrazių, kurios „Is toriniame retorikos žodyne“²¹ skiriamos tam tikrai eufemizmų rūšiai. „Vengiant negatyvius gyvenimo reiškinius vadinti tiesiogiai, parenkamos teigiamos arba neutralios raiškos priemonės, kurios padeda to išvengti. Štai *kainų liberalizavimas* implikuoja priešingą charakteristiką, nes dažniausiai rodo kainų didėjimą.“²² Tokių piliečių akių muilinimą arba pridengtą „sąvokomis burtazodžiais“ banalybę, net apgaulę politi-

²¹ *Euphemismus/Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Herausgegeben von Gert Ueding. Bd 3. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996, p. 1–10.

²² Bitinienė, A. *Publicistinis stilius*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 43.

niuose diskursuose ir kritikuoja parlamentaras R. Pavilionis, vadindamas visuomenės apgaudinėjimą demagogija. Antifrazė, susipynusi su eufemizmu, paprastai rodo aistringą oratoriaus pasipriešinimą neteisybei. Antifrazę sustiprina akumuliuotas tekstas – konkretus, detalus ir gausus manipuliacinio politikų kalbėjimo pavyzdžių išvardijimas. Oratorius aiškiai ir tiesiai parodo, kaip nenorimus minėti prastus dalykus, blogus reiškinius politikai apibūdina aptakiais žodžiais, „pridengia šydu ir sau naudinga interpretacija“²³.

Pasakykite, kam šioje salėje nėra pabodę klausytis kalbų apie „ugdymo programas“, ypač valstybines, apie „geriausias investicijas“ ir apie „Nusikalstamumo prevenciją“ (PA II, p. 245).

Kur kas lengviau pūsti miglas ir agresiją vadinti „karine operacija“, žudynes – „demokratijos gelbėjimu“ arba „humanitarine pagalba“, bestuburę elgseną – „valstybės politika“, išdavystę – „kompromisų ieškojimu“, paramą agresijai – „indėliu į tarptautinį saugumą“ (PA II, p. 427).

Oratorius siekia įtikinti klausytojus, kad pabodę ir įkyriai valdžios kartojami nekalti, bet visiškai abstraktūs, nieko nereiškiantys žodžiai ir beprasmiai žodžių junginiai yra praradę prasmę, virtę tuščiais simboliais arba burbulais. Visos šios *politinės valios, politiniai sprendimai, investicijos* dažniausiai ir rodo, kad iš jų visuomenei nėra jokios naudos, jokio efekto, jokios pagalbos.

Visi žodžiai teisingi, bet, kaip dažniausiai būna, beveik tušti, nes nutolę nuo gyvenimo, nutolę nuo veiksmo... Jokios esminės pažangos... Priešingai, atrodo, mes smunkame vis greičiau ir giliau (PA II, p. 245–246).

Paskutinis pasakymas, prasidedantis žodžiu *priešingai*, paaiškina, kodėl tokius „pažangius“ eufemizmus, tokias tarsi teigiamas sąvokas, kaip *priemonės, koncepcijos, pagalbos, investicijos*, galima skirti prie antifrazių (juk jos duoda priešingą efektą ir neatneša jokios pažangos!). Pats oratorius nusako ir tarsi apibendrina iškalbingų antifrazių paskirtį: *Sutikite, kad dažnai tiesiog būtina įdėti kur kas daugiau nei įprasta*

²³ *Euphemismus/Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Herausgegeben von Gert Ueding. B 3. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996, p. 4–5.

sarkazmo ar ironijos, aštresnio žodžio, kad pažadintum tuos, kurie vis dar miega arba apsimeta miegančiais, negirdinčiais ir nesuvokia jiems patiems gresiančio pavojaus. „Išreikti“ tiesą kartais paprasčiausiai būtina (PA, II, p. 158).

Išvados

Analize atskleista, kad intelektualui R. Pavilioniui iš esmės būdingas polemiskis dialektinis mąstymas. Kontrastu, kaip mąstymo būdu ir pagrindine visa apimančia retorine priemone, oratorius atkreipia klausytojų dėmesį ir patraukia jų protą, veikia vaizduotę ir valią, pažadina emocijas. Ne vienas toks parlamentaro įsimenamas pasakymas iki šiolei nepraradęs aktualumo. Akivaizdus faktas: būtent tokia retorika oratorius pasiekė savo tikslų: patraukė klausytojus ir įtikino Lietuvos rinkėjus, buvo išrinktas į Seimą, o vėliau ir į Europos Parlamentą.

Tapęs parlamentaru, oratorius liko dualistinių prieštaravimų ir vertybinių orientyrų erdvėje, tik šiek tiek keitėsi jų akcentai. Iš jo kalbų dingo buvusi antitezinė opozicija: profesoriai / fariziejai; sakralumas / tikrovė; bet visada išliko nauja / sena, tiesa / melas, šviesa / tamsa opozicijos ir dar atsirado to meto politinio gyvenimo lyderių kalbose aktualios jėgos / silpnumo, teisingumo / neteisingumo, demokratijos / nedemokratijos, Vakarų / Rytų opozicijos.

Dažnai kontrastu pagrįsti oratoriaus pasakymai skamba kaip aforizmai. Nelaukti, išmintingi ir prasmingi jie paremti konkrečių Lietuvos politinio gyvenimo pavyzdžių logika. Išdėstęs argumentus, antiteziškas mintis parlamentaras panaudoja klausytojams įtikinti ir padaryti bendresnio pobūdžio išvados – pirmiausia parodo, kas valstybę veda į neišvengiamą aklavietę, į politinių sistemų prieštarumą, atkreipdamas politikų dėmesį į ydingai sudėliotus prioritetus, siūlydamas alternatyvią programą.

Kontrasto priemonėmis paremtą oratoriaus kalbėjimą neretai lydi skaudžiai ironiška intonacija (ypač būdinga antifrazei), įsimenamas

žodžių žaismas (antimetabolė, paradoksas). Tokia oratoriaus retorika įtikina ir įkvepia klausytojus, turi argumentavimo galią.

Pagrindinis šaltinis:

Pavilionis, R. *Prieš absurdą*. Kn. 2. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2004. (Santrumpa: PA II)

Kiti:

Pavilionis, R. *Prieš absurdą*. Kn. 1. Vilnius: Kultūra, 2000. (Santrumpa: PA)

Pavilionis, R. *Tarp šviesos ir tamsos*. Vilnius: Tyto alba, 2000.

Pavilionis, R. *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2005.

THE POWER OF ELEMENTS OF CONTRAST IN SPEECHES OF ROLANDAS PAVILIONIS *IN COMMEMORATION OF THE 70TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF MP*

REGINA KOŽENIAUSKIENĖ

Summary

Keywords: Rolandas Pavilionis; rhetorical elements of contrast; antithesis; oxymoron; paradox; antimetabole; antiphrasis.

The article analyses the speeches of Rolandas Pavilionis, Chancellor and Professor of Vilnius University and Chairman of the Seimas Committee on Education, Science and Culture between 2000 and 2004, composed and delivered in 2000-2006 when, as he put it, he “stepped over the threshold of Vilnius University shrouded in eternity” into a totally different, earthly world of politics of which he had formerly been highly critical. The analysis focuses on the key rhetorical aspect of Pavilionis’s speeches – a contrast which constantly accompanies an intellectual orator’s life, occupies his mind and comes up in his talking. Pavilionis’s ability to use all-encompassing

rhetorical elements of contrast – an antithesis, oxymoron, paradox, antimetabole and antiphrasis – which helped him to get his point across has been analysed for the first time, with the intention to show what a huge psychological impact these elements had on a listener. Pavilionis, who was born to be a leader, expressed his thoughts in contradicting words and phrases that paradoxically fitted in together and stuck in the listener’s mind, invited to think, revealed emotional connections between the matters discussed, set you on the path towards the truth and novelty and were able to persuade and influence you due to the strength of rhetorical argumentation.

Įteikta 2014 m. rugpjūčio 4 d.